

גנרל איוון דנילוביץ' טשרניחובסקי, 1944.

טשרניחובסקי אחד, זהויות רבות

על גנרל רוסי, משורר יהודי ומה שביניהם

אפילו בין שפע גיבורי מלחמת העולם השנייה, שלימים זכו לתהילת עולמים, היה לגנרל הסובייטי איוון דנילוביץ' טשרניחובסקי (1906-1945) מוניטין מיוחד. בתור מצביא, ניהל טשרניחובסקי קרב בלימה קשה נגד הצבא הגרמני המתקדם באזור הבלטי בקיץ 1941, וחזר לאזור בשנים 1944-1945, עת פיקד על החזית הבלורוסית. מאוחר יותר הנהיג את הכוחות שכבשו את ליטא, עד נפילתו בקרב בראשית 1945, בעת ביקור בעמדת תצפית בשעת הפגזה בקרבות בפרוסיה. ככזה, היה שמו מוכר באותן שנים במעגלים רחבים, גם בקרב אוכלוסיות שלא האזינו בהכרח ל"קולה של מוסקבה" בעת הקרבות. כמי ששילם בחייו בשדה הקרב, זכה טשרניחובסקי לימים לכבוד מיוחד: ככל שהולכת ומעמיקה ההכרה כי הצעדים הבולטים בהכרעת

ישראל רוזנסון

פרופ' ישראל רוזנסון משמש ראש מכללת אפרתה ועוסק בחקר סוגיות שונות הקשורות בזיכרון ובהשתמעויותיו החברתיות והחינוכיות.

טשרניחובסקי עם קציניו בחזית, 1944

שנהרג בהפצצת המטה שלו בפרוסיה. לפי התמונות שנישאו בלוויה והתפרסמו בעיתונים היה האיש צעיר ויפה תואר. ואני הרהרתי לי בגאווה נסתרת – הנה אחד משלנו בין ראשי

הצבא" (ש' אילתי, לחצות את הנהר, ירושלים תש"ס, עמ' 222).

אמנם, הניסיונות להתחקות על מוצאו היהודי ולאמנתו מובילים למסקנה כי טשרניחובסקי היה במוצאו אוקראיני ודבר יהדותו היה בגדר אגדה. אלא שבאגדה זו האמינו רבים מן השורדים היהודים שחזרו לוויילנה מיד אחרי השחרור ושנטו לייחס לכך משמעות סמלית, כפי שסיפר לי לימים הפרטיזן וחוקר השואה דב לוי: "כשיצאנו מהיערות, היינו בטוחים שהוא יהודי, אולי היו לו שורשים יהודיים". ניתן כמובן להמשיך ולחקור על אודות מוצאו, אך ייתכן שאין זה באמת העיקר.

התופעה של "חיזוק השורשים היהודיים" או "גיור מאוחר" של בעלי יוחסין שונים הייתה נפוצה למדי בעולם היהודי בעבר, ולעתים הצטיירה כמעין ספורט לאומי של ממש. אלא שחשיפת "צד יהודי סמוי" של מצביא יהודי הנאבק בעמלק המודרני היא משמעותית בהרבה ממקרים אחרים: כל יהודי שנוסף לרשימת הלוחמים בנאצים הביא – בעשורים הראשונים אחרי המלחמה – לתוספת קטנה לכבוד היהודי שהושפל עד דכא במלחמה. טשרניחובסקי, במובן זה, אף לא היה היחיד: השתדלויות שונות לצבוע בצבעים יהודיים לוחמים שונים נעשו לרוב, לעתים במכוון ולעתים תוך התלבטות אמיתית ביחס לזהותם הדתית. כך,

גרמניה התנהלו בשדות הקרב במזרח אירופה, וגוברת המודעות לחלקו של הצבא האדום בניצחון, מתמקדת התודעה גם בגנרלים החשובים של אותו צבא.

בקרב יהודים רבים זכה טשרניחובסקי להתעניינות מיוחדת לא רק בגין אומץ לבו והישגיו, כי אם בעיקר מאחר שנחשב ליהודי; זאת, אף שסוגיית יהדותו אינה ברורה כלל וכלל. שאלת יהדותו או אי-יהדותו של טשרניחובסקי אינה רק שאלה היסטורית; היא מלמדת לא מעט גם על הלך הרוח בין יהודים שחוו את המצבים השונים שזימנה מלחמת העולם השנייה.

"אחד משלנו בין ראשי הצבא"?

רבים, כאמור, היו משוכנעים לחלוטין לאורך השנים ביהדותו של הגנרל: כך למשל, במלאת מאה שנה ללידתו, פורסמה ב-18 באוגוסט 2006 בעיתון "הארץ" כתבה לזכרו, ובה נקבע במפורש כי היה יהודי, בצד הקביעה כי לא ידועים עליו פרטים ביוגרפיים רבים. מתברר כי סוגיית יהדותו עלתה כבר הרבה קודם, בדבריהם של בני התקופה. לעתים נשמעות בנושא זה עדויות אגביות, כגון בעדותו של ישראל קלויזנר בהתייחסו לגורל בית הכנסת הגדול של וילנה, ולעתים הן נכתבות בזיכרונות ובתיאורים שונים. כאלו הם למשל זיכרונותיו של שלום אילתי, ילד יהודי מגטו קובנה, שלימים העלה על הכתב את התיאור המובא כאן: "במיוחד זוכר אני את לווייתו המפוארת של מפקד החזית הגנרל טשרניחובסקי

פסל הגנרל שהועבר מליטא לרוסיה

הראוי לציין כי בשנת 1948 השתנה המצב בברית המועצות, ופעולתו זו של רבלסקי נתפסה כלאומנות יהודית, שבעטייה הוגלה למחנה ריכוז סובייטי ושם נספה. להתייחסות יהודית אחרת לחלוטין – אם כי ללא עיסוק בשאלת יהדותו הממשית – זכה טשרניחובסקי במחצית השנייה של 1948, בשעה שהמתקפה של הצבא האדום החלה להצטייר ככזו שתהפוך את המערכה על פיה. באותה העת פרסם נתן אלטרמן ב"טור השביעי" את שירו "הגנרלים בשבי", שעליו כתב לימים החוקר מרדכי נאור: "העובדה שבאותה העת זכו גייסותיו של הגנרל הרוסי איוון טשרניחובסקי להצלחה גדולה בחזית קורסק, הזכירה למשורר טשרניחובסקי אחר, משורר אף הוא, ומשלנו, ודבר זה עוד העצים את שמחתו של אלטרמן על תבוסת הגרמנים" (מ' נאור, הטור השמיני, תל אביב תשס"ז, עמ' 75).

וכך כתב אלטרמן בשירו:

בחדר הקטן שבחזון נראה לי / רובצים להם תריסר וכמה גנרלים. / [...] כן, מיינה הרשפטן... הקשיבו לדבריי נא, / התחילה חתונה! ובאופן אינטגרלי! / אגב, הבולשביקים כבר בתוך אוקריינה / וטשרניחובסקי שם אחד הגנרלים... / על כך קצין המשמר, גורדיץ הנץ יוסקין, / עונה מן המפתן: צדק הקולנל כאן! / אם שם הגנרל הפעם טשרניחובסקי, / תרגישו מה פירוש חתונתה של אלקה! / אכן החתונה רק מתחילה רועמת / ועוד המחנות יוסיפו ויבקיעו / ואלקה בעצמה גם היא עכשיו לוחמת, / אם בסביבות אוריול ואם בפלך קיוב... / ואלקה היא גם היא עזרה קצת, בין היתר / שתזדמנו אלי גם יחד לאכסניה... / וככה נשתדל כולנו – דונרוטר! – / שיתווסף לכם גם הפירר לקומפניה! [...].

השיר בעיקרו מתאר כינוס דמיוני של גנרלים גרמנים, המתחילים לחוש בסימני המפלה ולעכלה. כדרכו מלהטט אלטרמן בחריזה, תוך תיבול במונחים בגרמנית ובשמות גרמניים, המעניקים לשיר אווירה ססגונית וצבעונית. מול הגנרלים הגרמנים העמיד המשורר את הגנרל טשרניחובסקי, שאף על פי שיהדותו האפשרית אינה מוזכרת – ייתכן שהאגדה על כך טרם התפרסמה – הרי הילת גבורתו נודעה היטב גם בארץ ישראל, הרחוקה כל כך מן החזית הבלורוסית. במעין "מדרש שמות" מתוחכם, השכיל אלטרמן לצייר באמצעות טשרניחובסקי הגנרל את נקמתו של עם ישראל בגרמנים – בתיווכו של הטשרניחובסקי הנודע יותר – המשורר. ואכן, בשפם הקוזאק שלו הזכיר טשרניחובסקי המשורר לרבים את הגוי הרוסי הגס וההמוני, שלבש בשירו של אלטרמן מדים והיה לגנרל איוון טשרניחובסקי.

אך לא רק הדמיון החיצוני קישר בתודעה הציבורית בין המשורר לגנרל. לשירו גייס אלטרמן גם את "חתונתה של אלקה", האידיליה הידועה של טשרניחובסקי המשורר, האורגת בתוכה פרקי הווי פשוטים בנוסח פיוטי מרהיב.

למשל, בספר הזיכרון ההדור לקהילת בוברויסק, מופיעה סקירה היסטורית בנוגע לפרטיזנים בני העיר ובה נכתב:

כך מוצאים אנו בין הפרטיזנים בבילורוסיה את ויקטור בן ישראל סיקורסקי, שהשתתף בתנועה הפרטיזנית בחבל בוברויסק מאז שנת 1941, היה מפקד יחידת החבלנים של החטיבה הפרטיזנית הבוברויסקאית, קיבל את אות הכבוד מדרגה א' של המלחמה עבור המולדת וארבע מדליות אחרות. מזיכרונותיו שחלק מהם בא בספרנו זה, קשה לדעת אם יהודי היה האיש או לא, ורק שם אביו – ישראל (שמו איזראלביץ') – מעורר מחשבה כי בן הוא למשפחה יהודית (י' סלוצקי [עורך], באברויסק: ספר זיכרון לקהילת בוברויסק ובנותיה, תל אביב תשכ"ז, עמ' 111).

"עיטור חמילניצקי" שהוענק לטשרניחובסקי

אחד הספרים על הגנרל

גנרל אחד ושני משוררים: אלטרמן, טשרניחובסקי ו...טשרניחובסקי

ואולם, בין שטשרניחובסקי היה יהודי ובין שהיה אוקראיני, הרי ש"במעטפת" שסבבה אותו היו גם היו יהודים לכל דבר. הלוחמים היהודים שהיו בפיקודו רבים במספר, ומהם אפשר להזכיר למשל את מי שהיה חבר במטהו המצומצם ופעל רבות למען היהודים בעת שחרור הארצות הבלטיות, קצין הרפואה פולקובניק (אלוף משנה) פרופ' יוסף רבלסקי. בין מפעליו של רבלסקי ניתן להזכיר את ארגון מערכת החינוך היהודי העצמאי בקובנה מיד אחרי השחרור; את הדאגה הרבה שהפגין כלפי ילדים יהודים שאומצו במהלך הכיבוש הנאצי על ידי ליטאים; את סיועו להקמת המוזיאון היהודי הראשון בוילנה; ואת היותו ככלל יהודי חם ואוהב. מן

בול סובייטי לזכר טשרניחובסקי, 1960

האנדרטה במקומה
המקורי בוילנה

למוסקבה? לכאורה, ברור למדי שמרכז וילנה אינו מקום מתאים לקבר ממשי מסוג זה. בשונה מעימותים אחרים בין העמים המשוחררים מעולה של ברית המועצות, מתברר שלא הייתה זו התרסה אנטי-סובייטית גרדא: ההעברה בוצעה בשקט מוחלט, ולא דווח על כל תביעה ישירה לסלקו או על התנגדות מפורשת להשאירו. ואולם, הסיפור מלמד לא מעט גם על "מאבק הזיכרון" שעדיין מתחולל בכל עוז במזרח אירופה.

הרוסים, אף שכבר אינם סובייטים, זוכרים ומזכירים היטב את חלקו של הצבא האדום במלחמה הגדולה. הליטאים, מצדם, חרף התכחשותם היעילה לנאצים או לכל קשר עמם, מתקשים לקבל את הסובייטים כסמלי השחרור מהעול הנאצי: ברחוב גדמין

עצמו היה בניין הקג"ב, שהפך זה מכבר למוזיאון המנציח את הפשעים של הנאצים והסובייטים גם יחד... וכך, גם אם הייתה עילה הגיונית לחלוטין להעברת הקבר, ברור שבפרשה כולה היו מעורבים גם רגשות אנטי-סובייטיים מובהקים. וכך – אולי מבלי משים – נקשר גם העם היהודי לאותו העימות: אמנם הליטאים לא המציאו את המשואה שלפיה יהודים=בולשביקים, אך הם השתמשו בה בעבר באדיקות מופרזת, וגם היום – אולי אפילו בשוגג – היא מקבלת את ביטוייה בליטא מפעם לפעם. לפיכך, הליטאים ביקשו מסיבותיהם הם להאמין שטשרניחובסקי, הגנרל הסובייטי, היה יהודי במוצאו, זאת בשעה שהיהודים ניכסוהו מסיבות אחרות לחלוטין. כך או כך, רוחות הרפאים של העבר עודן משוטטות בלב וילנה.

הלוויית הגנרל
בוילנה, 1945

לעיון נוסף:

1. מ' נאור, הטור השמיני, תל אביב תשס"ז.
2. י' קלויזנר, "בית הכנסת הגדול בוילנא", טורי ישורון, טז (חנוכה תשל"א), עמ' 30.
3. www.jwmw2.org (מאמרו של דן עמיר).

בשירו של אלתרמן, הקושר בין הדברים כולם, החתונה הופכת למערכה, התזמורת לסוללת ארטילריה, כלה יוצאת מחופתה, ופרטיזניות יהודיות שהגיחו היישר מ"חתונתה של אלקה" יורשות את מקומן של קודמותיהן העדינות והשביריות שריקדו בשיר המקורי לקראתה של הכלה. וכך, בחיבתו הנודעת של אלתרמן לספרות העברית, במעקב המדוקדק שערך אחר החדשות מחזיתות אירופה, ובשמץ של נבואה שנזרקה בו, הייתה האידיליה לסאטירה על הגרמנים, שעדיין אינם יודעים שדרכם הגיעה אל סופה. האחראי הראשי לכך, לשיטתו של אלתרמן, היה לא אחר מהגנרל איוון טשרניחובסקי, יהודי או אוקראיני.

בטורו עסק אלתרמן גם בגנרלים אחרים בעלי שם מסקרן, אחד מהם גנרל רוסי בשם היהודי לכאורה – "חסיד". גם במקרה זה לא היסס המשורר להצביע על "שורשיו" היהודיים של אותו חסיד עלום: "וחסיד מאזין למאות תותחיו / הקורעים אדמה ושמיים / ואבות אבותיו. / חסידים גם הם, / ניצבים על ענן שעמד משוט הלאה. / ואומרים תפילתו ברוך השם, / עושה רעש גדול / בישיבה של מעלה [...]".

רוחות רפאים מן העבר

כמו בחייו, גם לאחר מותו זכה גנרל טשרניחובסקי לכבוד הראוי לו, אך ברבות הימים הפך שלא בטובתו לחלק מפולמוס הנצחה על אודותיו, ותוך כך נקשר בעקיפין פעם נוספת לזהותו הספק-יהודית.

לאחר נפילתו, נקבר הגנרל ברחוב הראשי של וילנה, ומערך ההנצחה לזכרו כלל גם את פסלו הסובייטי, שניצב על כן בן ארבעה שלבים, שונים בצורתם ובגודלם. השלב העליון דומה לצריח של טנק, זה שמתחתיו נשא כתובת וסמלים של הצבא האדום, ומעליהם מתנוססת דמות הגנרל במדוי עוטה גלימה, ועל חזו בולטים אותות ההצטיינות הרבים שלו. הפסל היה יצירתו של פסל ששמו טומסקי, שבין השאר ייצר לא מעט מפסליהם של סטלין ולנין. ממרומי ארבעת המטרים של האנדרטה השקיף הגנרל המת על קברו המצוי לרגלי הפסל, צודד עין אל בניין הקבינט של ליטא שבחזיתו ניצב, והשקיף על רחוב גדמין, הרחוב הראשי של העיר המוביל לקתדרלה ולמבצר, הנושא את שמו של מייסדה של וילנה (בתקופה הסובייטית, אגב, נקרא הרחוב על שם סטלין, וב-1968 – על שמו של לנין). עם השחרור מעול הסובייטים ב-1991 ושינוי שם הרחוב, הועם גם זוהרה של האנדרטה הסובייטית. שרידיו של הגנרל הועברו למוסקבה על פי בקשת בנו ובתו בשנת 1991, ואחר כך הועברה האנדרטה עצמה לעיר הרוסית וורונז'. במקום פסלו של טשרניחובסקי נמצא עתה פסלו של וינסצה קודירקה, איש רוח והגות ליטאי וסמל מובהק לעצמאות הליטאית, שבצד פסלו נכתבו דברים המתייחסים לליטא העצמאית.

מדוע הועבר קברו של טשרניחובסקי מרחוב גדמין בחזרה